

CÂSİYE SÛRESİNDEKİ ÂYETLERİN BELÂĞAT İNCELİKLERİ

RHETORICAL SUBTLETIES IN THE VERSES OF SURAH AL-JATHIYAH

Mehmet OKUR*

Öz

İslâmî ilimler içerisinde anlam dünyasını şekillendiren dilsel yapılardan biri olan belâğat, Kur’ân’daki îcâzın hem lafzî hem de anlam boyutuyla önemli bir konumda yer almaktadır. Belâğatın Kur’ân’daki işlevi ve âyetlerdeki tatbîki, yalnızca estetik biçim özellikleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda Kur’ân’ın doğru anlam inşasına doğrudan katkı sunmaktadır. Câsiye sûresi, içerdiği temalar ve söylem yapısıyla, belâğat unsurlarının yoğun biçimde gözlemlenebildiği sûrelerden biridir. Bu çalışmada, sûrede yer alan belirli âyetler, belâğat san’atları ekseninde tematik bir analiz ile incelenmiştir. İnkâr, kibir, hevâya tâbi oluş ve âhiret gibi temel konular; te’kîd, teşbîh, mecâz ve mubâlağa gibi belli edebî yapıların tesbîti ve bunların anlam aktarımı üzerindeki rolü açısından irdelenmiştir. Çalışmada âyetlerin anlam incelikleri, klasik Arapça sözlükler, belâğat teorilerine ilişkin eserler ve çağdaş tefsîr literatürü üzerinden kapsamlı bir yöntem yürütülmüş; metin merkezli betimleyici bir yaklaşım benimsenmiştir. Bununla Kur’ân’ın salt bir mesaj iletme değil, aynı zamanda muhâtabını düşünsel ve duygusal olarak etkileme amacı taşıyan çok katmanlı bir söylem yapısına sahip olduğu vurgulanmış; kullanılan dilsel yapıların sadece süsleyici değil, anlamı yönlendiren ve güçlendiren işlevler taşıdığı anlaşılmıştır. Ayrıca, âyetlerin yapısal özellikleri, kelime tercihi ve üslûp örüntüsü üzerinden yapılan analiz, belâğî açıdan îcâzı ortaya koymakla kalmayıp, retorik olarak zihnî iknâ ve kalbî te’sîr açısından da yüksek düzeyde yapılandırılmış olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğatı, İ’câzu’l-Kur’ân, Câsiye Sûresi, Âyet, Belâğî İncelikler.

Abstract

Balâgha, one of the linguistic structures that shape the world of meaning within Islamic sciences, holds a significant position in the Quran’s miraculousness, both in its literal and semantic dimensions. The function of Balâgha in the Quran and its application in the verses are not limited only to aesthetic formal features; they also contribute directly to the construction of the Quran’s true meaning. Surah Al-Jathiyah, with its themes and discourse structure, is one of the surahs in which rhetorical elements can be observed intensely. In this study, specific verses within the surah are examined through a thematic analysis centered on the arts of rhetoric. Fundamental themes such as denial, arrogance, subjection to desires, and the afterlife are examined through the identification of specific literary structures such as repetition, simile, metaphor, and hyperbole, and their role in conveying meaning. The study comprehensively explores the nuances of the verses’ meanings through classical Arabic dictionaries, works on rhetorical theory, and contemporary tafsir literature, adopting a text-centered descriptive approach. With this, it is emphasized that the Quran possesses a multilayered discourse structure that aims not only to convey a message but also to influence its addressee intellectually and emotionally, and it is understood that the linguistic structures employed are not merely decorative but also serve to direct and strengthen meaning. Moreover, an analysis on the structural features of the verses, word choice, and stylistic patterns reveals that they not only demonstrate rhetorical miraculousness but are also highly structured in terms of rhetorical persuasion and emotional impact.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, I’jazu’l-Quran, Surah al-Jathiyah, Verse, Rhetorical Subtleties.

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi (Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı), E-posta: mehmet.okur19@ogr.atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1168-4455

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm’in lafız ve mâna açısından sergilediği eşsiz ifâde gücü, edebî sanatlarla ilgili me‘ânî/المعاني, beyân/البيان ve bedî‘i/البدیع içine alan ilim dalı belâğat/البلاغة (sözün fasih ve açık seçik olması) ilmîni dil bilimi olarak bir adım daha öteye taşır. Arap dili açısından en yüksek fasâhat ve belâğat örneğini teşkîl eden, nazmı ve içeriği ile insanları âciz bırakan mu‘cizevî bir metindir. Bu çerçevede Kur’ân âyetlerinin sadece teolojik muhtevâsı açısından değil, aynı zamanda kullandığı retorik yapılar, dilsel san‘atlar ve nazm örgüsü bağlamında da derinlemesine incelenmesi gerekli görülmüştür. Bu yönüyle târîh boyunca sadece bir ibâdet kitâbı değil, aynı zamanda dil, edebiyat, hitâbet ve anlam derinliği açısından bir referans metni olarak değerlendirilmiştir. Kur’ân’ın ilk muhâtâbı Arap toplumu, gerek söz san‘atlarına gerekse fasâhate büyük değer vermektedir. Bu bağlamda Kur’ân’ın belâğat yönü, sadece estetik değil, aynı zamanda hitâbî ve iknâî bir araç olarak da işlev görmüştür. Kelime ve cümle seçimlerinden, vurgu tekniklerine; mecâz/المجاز (asıl mânasından alınıp ilgili bulunduğu başka bir mânaya nakledilen lafız) teşbîh/التشبيه (benzetmek) ve kinâye/الكناية (örtülü anlatım) gibi san‘atlardan, sözdizimi yapısına kadar her düzeyde Kur’ân metni, muhâtâbını etkileyen çok katmanlı bir iletişim modeli sunar.

Bu noktada Câsiye sûresi bu ilmîn inceliklerinin somut örnekleriyle doludur. Kur’ân’ın nazmı, lafzî âhengi ve mânâ derinliği, onun îcâzının açık delîllerindendir. Câsiye sûresi, kevnî delîllerden müşriklerin inanç zafiyetine, kıyâmet günündeki hesaplasmadan Allah’ın (c.c.) rahmetine kadar çeşitli temaları işler. Mekke dönemine ait bir sûre olarak özellikle *tevhîd*, *nübüvvet* ve *âhiret* inancının te’sîsine yönelik güçlü bir içerik sunarken, bu içerik dilsel düzeyde *istihzâ*/الاستهزاء (alay etmek), *mecâz-ı aklî*/المجاز العقلي, *teşbîh-i temsîl*/التشبيه التمثيلي, *istiâre*/الاستعارة (benzeşmeye dayalı mecâzî aktarım) ve *kinâye* gibi *belâğî san‘atlarla* kuvvetlendirilmiştir. Belâğat unsurlarının kullanımı, mesajın muhâtâba ulaştırılmasında *fonksiyonel* bir araçtır. Özellikle *îcâz*/الإيجاز (bir maksat ve fikrin en az sözle açıklanması), *te’kid*/التأكيد (sağlamlaştırmak veya pekiştirmek), *istiâre* ve *itnâb*/الإطناب (az sözle çok şey ifade etme) gibi san‘atların yer aldığı söz konusu sûrede, Kur’ân’ın edebî gücünün çok yönlü *tezâhürü* görülmektedir. Sûrenin âyetlerinde müşâhede edilen bu belâğî yapılar, sadece anlamı derinleştirmekle kalmayıp aynı zamanda inkârcı tutumların psikolojik, epistemolojik ve varoluşsal zaaflarını dilsel yollarla *teşhîr* etmektedir. Nitekim bu yönüyle, inanç esaslarını

savunmanın yanı sıra, inançsızlık biçimlerini de *kelâmî* ve *retorik* yönüyle sorunsallaştırmaktadır.

Belâğatın teblîğ işlevine katkısı açısından *Câsiye sûresi*, inanç doktrinlerini dilsel ve nazmî bir bütünlük içinde sunan *örneklerden* biridir. Bu san‘atların, *sarf* (morfoloji) ve *nahiv* (sentaks) gibi gramer unsurlarıyla birlikte değerlendirilmesi, anlamın daha derinlemesine *kavranmasını* sağlar. Bir kelimenin türediği kök, aldığı vezin ve cümledeki *nahivsel* görevi; onun estetik, anlam ve vurgu değerini doğrudan *etkileyen* unsurlardır. Bu nedenle, belâğat ilimleriyle Arapların, dillerini korumak ve bozulmasını engellemek amacıyla yaptıkları faaliyetlerden *sarf* ve *nahiv* gibi diğer dil ilimlerinin birlikte değerlendirilmesi, Kur’ân âyetlerinin dilsel inceliğini daha bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyma *imkânı* sunar. Bu açıdan *Câsiye sûresi* Kur’ân-ı Kerîm’in inanç esaslarını merkeze alan yapısıyla, *tevhîd*, *nübüvvet* ve *âhiret* inancı gibi temel doktrinleri *dilsel* ve *tematik* bütünlük içinde sunmaktadır. (Kaya, 2007, s. 1-3).

Câsiye sûresinde, Yüce Allah’ın (c.c.) birliğine dair kevnî delîller serdedilirken, inançsızların psikolojisi ve kıyâmet gününe dair tasvîrler de *dikkat çekici bir biçimde* yer almaktadır. Sûrenin özellikle 28. âyetinde geçen ...جَانِيَةً... “...diz çöküp boyun eğmiş olarak...” (Câsiye, 45/28) ifâdesi, terim olarak da “diz çökmüş veya bir araya gelmiş” mânasında kıyâmet sonrası mahşer ortamındaki korku ve dehşeti *mecâzî* bir ifâde ile yansıttığından, sûreye adını vermiştir (Havvâ, 1989, s. IX/5211; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/323; Sâbûni, 2019, s. III/1154). Bu yönüyle Câsiye sûresi, hem içerdiği teolojik temalar, hem de kullandığı dilsel anlatım teknikleri ile *belâğat* açısından zengin bir yapıya sahiptir.

Diğer yandan *sûre*, içerik itibariyle hakikat karşısında sergilenen muhtelif tavırların beyânına *zemin* hazırlar. Müşriklerin ilâhî kelâma yönelik *tereddüt* ve *teslimiyet* göstermeyen yaklaşımları ile *Ehl-i kitâbın* (ilâhî bir kitaba inananlar) ihtiyâtlı ve içten pazarlıklı tutumları, *sûre* içinde *latîf* bir üslûp ile zikredilir. Bununla birlikte, hevâsını rehber edinen kimseler üzerinden *nefsanî meyillere* mahkûm olmanın iç yüzüne dair nazik bir *hatırlatma* yapılır. Hurûf-u mukatta‘a ile başlayan *sûrede*, tabîat âyetlerinden kıyâmet sahnesine kadar uzanan bir anlatı zinciri içinde, birçok *belâğî* unsur göze çarpmaktadır. Aynı zamanda *sûrede* kullanılan *fiillerin yapısı*, *kelime kökleri* ve *cümle tertîpleri* de anlam derinliğini besleyen *diğer unsurlar* olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda *çalışmanın temel amacı*, Câsiye sûresini belâğat merkezli bir perspektifle *analiz* etmek; bu sırada ilgili kelimelerin *sarf* ve *nahiv* yönlerine de gerektiği ölçüde değinerek âyetlerin *anlam katmanlarını* ortaya koymaktır. Böylece *sûre*, insânî zaafların ve yönelişlerin hikmet merkezli bir lisânla *tasvîr* edildiği bir *tefekür zemini* ile ele

alınacak; hem *klasik* belâğat disiplinlerine uygun bir analiz ortaya konulacak hem de *dilsel* yapının anlam üzerindeki etkisi vurgulanacaktır (Elmalılı, 1993, s. VII/76; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/323; Kurtubî, 2006, s. XIX/153-154).

Sûrenin bu zengin *tematik* yapısına rağmen, içerdiği *belâğat* unsurlarının metin düzeyinde nasıl işlediği üzerine yapılan *araştırmalar* sınırlıdır. Bu çerçevede Câsiye sûresi ile ilgili yapılan literatür taraması neticesinde tesbât edebildiği kadarıyla genelde her ne kadar *İslâmî ilimler* temelli çalışmalar söz konusu olsa da çalışmanın asıl muhtevâsı olan *sûrenin belâğatına dair müstakil bir çalışmaya* rastlanmamıştır. Söz gelimi sûre ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu zikredildiği üzere daha çok *tefsîr* veya *tematik okumalar* şeklinde olup; *belâğî* yönü merkeze alan *incelemeler* değildir. Oysa Kur’ân’da dilsel anlam sadece *lafzî düzlemde* değil, aynı zamanda *retorik örüntüler aracılığıyla* inşâ edilir. Bu noktada Câsiye sûresi, *te’kîd*, *teşbîh*, *mecâz* ve *mubâlağa/المبالغة* (bir işe olanca gayretini sarfetmek, ileri gitmek veya büyütme) gibi *klasik* belâğat kategorilerinin *somut* biçimde görülebildiği âyet içi *söylem yapısıyla* dikkat çeker. Ancak bu yapılar, çoğu *tefsîrde* ya *yüzeysel* geçilmiş ya da *sistemik* olarak çözümlenmemiştir. Bu çalışmada ilgili âyetlerdeki söz konusu retorik unsurlar metin bağlamında *tesbât* edilip bunların ortaya çıkardığı anlam oluşumuna *katkısı* amaçlanmaktadır.

Ayrıca *seçili sûrede* tesbât edilen *âyetlerin tahlîli* sırasında, Kur’ân’ın diğer sûrelerinde yer alan *benzer belâğat örneklerine* de mümkün oldukça yer verilerek *mukayeseli bir bakış açısı* sağlanmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla çalışmanın yöntemi, âyet merkezli çözümlemeye dayalı *uyumlu* bir analiz modelidir. Her bölümde *belirli âyet grupları* ele alınacak; bu âyetlerdeki *belâğî* yapılar sûreye, *içerik merkezli* değil, aynı zamanda *biçimsel-retorik* bir bakış sunarak, *klasik belâğatın* işlevsel yönü yeniden değerlendirilmekte ve literatüre özgün bir yaklaşım *kazandırmayı* hedeflenmektedir. Bu çalışma, *belâğat merkezli* bir yaklaşımla, Kur’ân’daki dilsel estetiğin inkârcı düşüncelerin teşhîrinde nasıl işlevsel hâle geldiğini *göstermeyi* hedeflemektedir. Özellikle *istihzâ*, *kinâye* ve *mecâz* gibi yapılar aracılığıyla verilen *psikolojik*, *i’tikâdî* ve *pedagojik* mesajların analizi hem *dilsel* hem de *dinsel* anlamda *özgün* bir katkı sunacaktır.

1. Kur’ân’ın Üslûbu ve Belâğat İlmi Perspektifinde Câsiye Sûresine Genel Bir Bakış

1.1. Kur’ân’ın üslûbu ve belâğat ilmi

Kur’ân’ın üslûbu ve mu‘cizevi yönüyle ilgilenen âlimler, *belâğat ilmîne* özel bir önem vermişlerdir. Belâğat, bir ilim olarak *sistemize* edilmeden önce de, Kur’ân’ın inşâından önce bir yetenek olarak insânlar arasında mevcuttu. Arap dilinin özelliklerini ve inceliklerini

anlamak açısından *belâğat* önemli bir yere sahip oldu (Sîbeveyhi, 1988, s. I/24; Hâşimî, 1999, s. 41). Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in *nazmî* yapısı, yalnızca anlam içeriğiyle değil, bu içeriğin sunuluş biçimiyle de *muhâtâbını* derinden etkileyen çok kapsamlı bir *söylem* inşâ eder. Bu yapı, klasik İslâmî ilimlerde *belâğat* ilmîyle açıklanır. Belâğat, sadece estetik bir süsleme san‘atı değil; aynı zamanda mesajın *duygusal*, *zihinsel* ve *akîdevî* düzeylerde *te’sîrini* artıran bir söylem yapısıdır. Kur’ân, farklı sarf vecizleri ve i‘râb vecihlerini barındırarak çeşitli manalara işaret etmesi sayesinde, âyetlerlerdeki i‘câzını lafız ve mâna itibarıyla mükemmel bir üslûp sergilemede dilsel bir imkân sunmakta ve bu san‘at, Kur’ân’ın nazmında sistematik olarak yer almaktadır (Yavuz, 2000, XXI/403-406; Boyalık, 2002, XXVI /393-398; Turgut, 2024b, s. 159)

Belâğat, câhiliye döneminde oldukça *gelişmiş* bir düzeydeydi. O dönemde yaygın olarak kullanılsa da, bir ilim dalı olarak *sistematize edilmesi* zaman aldı. Kur’ân-ı Kerîm’in *usûl* (manevî) ve *üslûb* (lafzî) yönü, o dönemdeki hiçbir *şâir* veya *yazar* tarafından karşı konulamaz bir düzeydeydi. Bu durum, belâğat ilmînin *gelişmesine* de katkı sağladı (Kılıç, 1992, s. V/380-383; Sekâl, 1995, s. 132-140; Kazvînî, 2003, s. 20-22). *Şâirler* ve *edipler*, Kur’ân’daki kelimelerin fasâhatini, nazmındaki belâğat inceliklerini dikkatle inceleyerek *me’ânî*, *beyân* ve *bedî’* ilmîni geliştirdiler. Belâğat *terîmlerini* ve *tabîrlerini* bilmenin, *Kur’ân* ve *sünneti* anlamak için gerekli olduğunu vurguladılar. *Me’ânî* (sözün yerinde olma şartlarını inceleyen dal), *beyân* (bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kâidelerinden bahseden dal) ve *bedî’i’in* (ifadeyi güzelleştirme usûl ve kâidelerinden bahseden dal) mufessirler için önemli olduğunu belirten âlimler, *me’ânî* ilmîni bilen sözün özünü kavradığını, *beyân* ilmîni bilen ifâdelerin amacını anladığını, *bedî’* ilmîni bilen ise sözün güzelliklerini fark ettiğini *ifâde* ettiler (Taşköprizâde, 1975, s. 916; Suyûtî, 2007, s. 494; Turgut, 2024a, s. 17-19). Dilci ve mufessir Celâluddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), “Belâğat ilimleri, dini ilimlerin en önemlilerindendir. İmanın kemali buna bağlıdır. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mu‘cizesi olan Kur’ân’ın îcâzını anlamak ancak bu ilimlerle mümkündür” demiştir (Suyûtî, 2011, s. 51-52).

Belâğat ilmînin Kur’ân merkezli anlam yorumlarına katkısı, erken dönem *İslâmî ilimlerde sistemli* biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Klasik belâğat âlimlerinden Abdülkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078-79), *Delâ’ilu’l-i‘câz* adlı eserinde, Kur’ân’ın îcâzının *nazmında* (düzeninde) yattığını belirtir. Ona göre, kelimelerin *seçimi* ve *dizilişi*, anlamın *derinliğini* ve *etkisini* belirler. Bu yaklaşım, Kur’ân’ın belâğatının sadece *lafzî* değil, aynı zamanda anlamı yönlendiren *bir yapı* olduğuna *işâret* eder. Belâğatın nazarî temellerini atan klasik müellifler arasında ilk sıralarda yer alan Câhiz (ö. 255/869), *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinde *dil*, *hitâbet* ve *ifâde*

gücü kavramlarını *felsefî* ve *sosyo-kültürel* bağlamda temellendirmiştir. Câhiz'in yaklaşımı, kelâmın sadece *içeriğine* değil, *aktarım tarzına* da odaklanarak *belâğatın* kavramsal zeminini oluşturmuştur. Klasik teorik çerçevenin olgunlaştırılması ise, özellikle dilci Curcânî ile gerçekleşmiştir. *Esrâru'l-Belâğa* ve *Delâ'ilü'l-İ'câz* adlı eserlerinde Curcânî, *lafız* ve *mâna* arasında kurulan nazm ilişkisini Kur'ân'ın mu'cizeliğini açıklamak üzere *teorize* etmiş, belâğatın Kur'ân yorumlarında *merkezî bir rol* üstlenmesini sağlamıştır. Ardından gelen Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü âlim Zemahşerî (ö. 538/1144) ise, *el-Keşşâf* adlı tefsîrinde, Kur'ân'daki *îcâz* ve *belâğat* unsurlarını kelime düzeyinde *detaylandırarak*, tefsîrde belâğat yöneliminin *ilk güçlü örneklerinden* birini ortaya koymuştur (belâğat ilmînin teorik arka planı için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Curcânî, 2004; ez-Zemahşerî, 2009; Curcânî, t.y.,)

Belâğatın ilmî disiplin olarak *kurumsallaşması* ise Arap belâğatında çığır açmış dil bilimci Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ile *somut* biçimde şekillenmiştir. *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri, sadece belâğatın alt disiplinlerini tanımlamakla kalmamış; aynı zamanda bu alt dallar (*me'ânî*, *beyân* ve *bedî'*) için *teorik kategoriler* üretmiştir. Bu çerçeve etrafında şekillenen *literatür*, özellikle Arap belâğatı teorisyeni Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı belâğatla ilgili bölümünün ihtisarı başta olmak üzere *Telhîşu'l-Miftâh* adlı eseriyle *özetlenmiş*, çok yönlü bir âlim olan Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından *el-Muṭavvel* adlı *şerhlerle geliştirilmiştir*. Belâğat alanında yüksek öğretim metni işlevi gören *bu eserler*, diğer bir dilci Seyyid Şerîf Curcânî (ö. 816/1413) tarafından *el-Muṭavvel* üzerine kaleme aldığı *hâşiyelerle* daha da *zenginleştirilmiştir* (belâğat ilmînin disiplin olarak kurumsallaşma süreci hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Sekkâkî, 1987; Kılıç, 1992; Kazvînî, 2003)

Belâğat ilmînin teşekkül süreci, Kur'ân'ın *lafız* ve *mâna* düzeyindeki *mu'cizeliğini* (i'câz) açıklama çabalarının ilmî bir *izdüşümü* olarak değerlendirilmelidir. *Lafızların tertîbi* (nazm), anlamın yönlendirilmesindeki *merkezî* rolüyle, belâğatı yalnızca *bedî'î* (süsleyici) unsurlardan ibaret bir san'at olmaktan çıkarıp, *istidlâlî* (çıkarım) bir anlam çözümleme aracına dönüştürmüştür. *el-Beyân*, *el-Me'ânî* ve *el-Bedî'* disiplinlerinin sistematik *ayrımı*, bu ilmî müstakil bir *yorumlama yöntemi* hâline getirmiştir. (bkz. Teftâzânî, 1411/1990)

Arap dilinin *zengin istiâresinden*, *abartıya* ve *teşbîh* biçimlerine kadar birçok unsurun Kur'ân âyetlerinde işlevsel olarak kullanılıyor oluşu, bu ilmî formasyonun tefsîr sahasında neden *vazgeçilmez* hâle geldiğini açıklar. Erken dönem İslâm âlimlerin eserleri bu bağlamda sadece *târîhî belgeler* değil, aynı zamanda Kur'ân'ın *estetik* ve *epistemik boyutlarını* kavrama yolunda temel başvuru kaynaklarıdır. Bu nedenle *belâğat*, yalnızca *sözün güzelliğini* değil, *hakîkatin*

temsîl biçimini de tartışan çok boyutlu bir ilim olarak görülmektedir. Kur'ân'ın üstün *edebî üslûbunu*, taklîd edilemeyen *anlatımını* ve *belâğat yönünü* inceleyen âlimler, belâğat derecelerini *belirli sınırlar* içinde değerlendirmişlerdir. Sözdeki belâğat dereceleri, *en yüksek, en düşük* ve *orta derecelerden* oluşur. En yüksek derece olan *îcâz*, yalnızca Kur'ân'a özgüdür (Kazvînî, 2003, s. 21; Râzî, 2004, s. 33-34). Hiçbir beşerin sözü Kur'ân'ın belâğatına *ulaşamaz* ve bu nedenle kimse onu *taklîd* edemez. Kur'ân, en güzel üslûpla ifâde edilen, en mükemmel anlamları içeren, eşsiz bir *belâğat* ve *fasâhat* örneğidir (Hattâbî, 1976, s. 27; Bâkılânî, 1988, s. 248; Râfiî, 1990, s. 243-245).

1.2. Câsiye sûresinin üslûbu bağlamında Mekkî muhtevânın nazmî yapısı ve tematik inşâsı

Kur'ân-ı Kerîm'in *îcâzını* bir kez daha gözler önüne seren *sûre isimleri*, genel olarak ihtivâ ettikleri *bir kelimeden*, ifâde ettikleri anlaşılmadık *bir mânadan* ya da sûrenin önemli *bir ana konusundan* alabildikleri gibi Kur'ân'ın çoğu sûrelerinde olduğu gibi sûrenin *ilk ifâdelerinden* ya da *ilk harflerinden* de almaktadırlar. Kur'ân sûrelerinin çoğunlukla *tek bir ismi*, bazen de *iki, üç* veya *daha fazla* ismi olabilmektedir (Zerkeşî, 2008, s. I/269).

Câsiye sûresinin *ismi*, Kur'ân'daki birçok sûrede olduğu gibi ya içerdiği *karakteristik bir kelimeden* ya da *ana temasından* türetilmiştir. Bu sûrenin adı olan *Câsiye Sûresi*, 28. âyette geçmekte olan *جَائِيَّةٌ* kelimesinden alınmıştır. Söz gelimi ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: *وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَّةٌ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ* “Bütün toplulukları ‘diz çöküp boyun eğmiş olarak’ göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz” (Câsiye, 45/28). Bu ifâde, kıyâmet gününde ümmetlerin hesap vermek üzere *diz çökmüş bir şekilde* bekleyişini resmeder. Bu durum, sûrenin tematik bütünlüğü içinde âhiret inancının *dramatik* yansımasıdır (Taberî, 1994, s. VI/573; Sa‘lebî, 2002, s. VIII/366-367; Karaman, 2007, s. V/9).

Bununla birlikte, sûreye farklı isimler de verilmiştir. Müfessir ve çok yönlü âlim Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi bazı mufessirler, bu sûreye *eş-Şerî‘a* ve *ed-Dehr* isimlerini de atfetmiştir (Râzî, 1981, s. XXVII/272-273; Âlûsî, 1415/1994, s. XIII/136; Kurtubî, 2006, s. XIX/168-169; Sâbûni, 2019, s. III/1162). Bu alternatif adlandırmalar, sûrenin içerdiği *şer‘î hükümlere* ve zamanın akışıyla ilgili *metafizik tartışmalara* gönderme yapmaktadır. *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiriyle tanınan son devir din âlimlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1942) da sûreye ilgili olarak onun 37 âyet, 488 kelime ve 2161 harften oluştuğunu ifâde etmiştir (Elmalılı, 1993, s. VII/66).

Câsiye sûresinin nuzûl yeri klasik kaynaklarda genellikle *Mekke* (Mekkî) olarak belirtilmiştir. Câbir b. Zeyd (ö. 78/97) ile İkrime (ö. 105/723) gibi otoriteler, sûrenin tamamının Mekkî olduğunu ifâde etmişlerdir (Elmalılı, 1993, s. VII/66; Zuhaylî, 1418/1997, s. XII/2646; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/324; Kurtubî, 2006, s. XIX/143; Sâbûni, 2019, s. III/1155). Duhân ile Ahkâf sûrelerinin arasında, 65. sûre olarak nâzil olan sûre için mufessir bilginler, 14. âyetin *Medine’de indiğini iddia etseler de genel kabul, sûrenin baştan sona Mekke dönemine ait olduğu* yönündedir. Bu görüşe İbn Atiyye el-Endelüsî de (ö. 541/1147) katılarak sûrenin ihtilâfsız Mekkî olduğunu savunmuştur (İbn ‘Atiyye, 1422/2001, s. V/79).

Sûrenin kapsamına bakıldığında Mekkî sûrelerin muhtevâ ve üslûbunun ön planda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak içeriğin *tevhîd, ölümden sonra diriliş ve peygamberlik* gibi konuları ihtivâ ettiği söylenebilir. Bu da sûrenin Mekkî olduğunun bir diğer işâretidir. Söz gelimi çok yönlü İslâm âlimi ve müctehid Şevkânî başta olmak üzere birçok mufessir de, İbn Abbas’a (ö. 68/687-88) isnâd edilen rivâyete dayanarak, 14. âyetin dışında sûrenin tamamının Mekkî olduğunu dile getirmiştir (İbn Kesîr, 1999, s. VII/264; Sa‘lebî, 2002, s. VIII/357). Kur’ân âyetlerinin bir kısmı herhangi bir sebebe *dayanmaksızın* nâzil olmuşken diğer bir kısmı *husûsî sebeplerle* bir olay ve suâl sonucunda nâzil olmuştur. Dolayısıyla ilgili kaynaklarda Câsiye sûresinin nuzûl sebebi hakkında *herhangi bir olaydan* da söz edilmediği görülmektedir.

Sûrenin *mushaf* sıralamasındaki yeri 45’tir. Duhân’dan sonra, Ahkâf’tan önce yer alır. Kûfe kıraat imamlarının sayımına göre sûre 37 âyettir; ancak bazı rivâyetlerde 36 âyet olduğu belirtilmiştir. Bu fark, baştaki *حَم*/hâ-mîm harflerinin *bağımsız âyet* sayılıp sayılmamasıyla ilgilidir. Sûrenin *fâsıla harfleri* genellikle م ve ن’dur (Elmalılı, 1993, s. VII/66).

Sûrenin tematik yapısı üç ana bölüme ayrılabilir. *İlk bölümde* (1-11. âyetler), Allah’ın (c.c.) birliğini kanıtlayan *kevnî delîller* sunulur. Şu âyet, bu delîl yapısını yansıtır: *“إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ”* (Câsiye 45/3). Bu girişten sonra, peygambere ve vahye iman, öldükten sonra diriliş ve hesap günü gibi *inanç esasları* detaylandırılır (Elmalılı, 1993, VII/66; Işık, 1993, VII/161; Taberî, 1994, I/252-255; Durre, 2009, s. VIII/695-703).

İkinci bölümde (12-21. âyetler), inkârcıların *kıyâmet gününe* ve *teblîğ*e yönelik inkârları anlatılır. Kur’ân’ın ilâhî menşei vurgulanır ve inkârcılar *azâbla* tehdît edilir: *“وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ”* (Câsiye 45/7). Ayrıca kevnî delîller ve tabîatın işleyişi, insânın *ibret* alması gereken *bir sahne* olarak sunulur (Râzî, 1981,

sûreler arasındaki *anlam ilişkisi* anlamına gelir ki sûrelerin mâna bakımından birbirleriyle olan îcâz yönünü gözler önüne serer (Suyûfî, 1986, s. 3-5; Yılmaz, 2006, s. XXXI/569; ‘Amûdî, 2015, s. 223-224).

Câsiye sûresinin kendisinden önceki Duhân sûresi ile sonraki Ahkâf sûresi arasındaki *münâsebetine* bakıldığında söz konusu üç sûrenin arasında ciddi bir münâsebetin olduğu görülmektedir. Zira bu sûrelerin *muhtevâları* birbirlerini *tamamlayıcı* niteliktedir. Bu noktada; Kur’ân’ın hedeflediği temel gayeler ekseninde, Câsiye sûresi ile Dûhan sûresi birbirine *benzemektedir*. Bu çerçevede yeryüzünün yaratılışındaki ilâhî gücün delîlleri Allah’ın (c.c.) *birliğini ispatlayan* örneklerle sunulmakta, bâtil inançlar konusunda ise *müşriklerle mücadele*den ve peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle Allah’ın (c.c.) helâk ettiği geçmiş milletlerin *âkıbetlerinden* söz edilmektedir (Râzî, 1981, s. I/262; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/285-290; Durre, 2009, s. I/662-666). Öte yandan bu üç sûrenin *bir diğer ortak noktası* da isimlerinin, âyetler içerisinde geçmekte olan bir kelimedenden almış olmalarıdır. Söz gelimi, Câsiye sûresi ismini 28. ayette yer alan جَائِيَّة (Câsiye, 45/32), Duhân sûresi, 10. âyetinde bulunan دُحَّان (Duhân, 44/10) ve Ahkâf sûresi de 21. ayetinde geçmekte olan أَحْقَاف (Ahkâf, 46/21) lafzından almıştır. Diğer yandan Mü’min (Mü’min, 40/1), Fussilet (Fussilet, 41/1), Şûrâ (Şûrâ, 42/1) ve Zuhruf (Zuhruf, 43/1) sûreleri ile söz konusu üç sûrenin (Duhân, 44/1; Câsiye, 45/1; Ahkâf, 46/1) حَمْ/hâ-mîm ile başlamaları da *üslûp bakımından dikkat çekici bir başka ortak özellik* olarak dikkat çekmektedir.

Özetlemek gerekirse, Ahkâf sûresinin de konu itibarıyla Câsiye ve Duhân sûreleriyle *benzer tematik çerçeveye sahip olduğu* anlaşılmaktadır. Zira Câsiye ve Dûhan sûrelerinde olduğu gibi Ahkâf sûresinde de geçmiş peygamberlerin *kavimleri* ele alınmıştır (Râzî, 1981, s. XXVII/262; Kurtubî, 2006, s. XIX/168-169). Ayrıca söz konusu üç sûrenin yanı sıra Mü’min, Fussilet, Şûrâ ve Zuhruf sûrelerinin حَمْ/hâ-mîm ile başlaması da ayrı *ortak yön* olarak ifâde edilebilir (bkz. Mü’min, 40/1; Fussilet, 41/1; Şûrâ, 42/1; Zuhruf, 43/1; Duhân, 44/1; Câsiye, 45/1; Ahkâf, 46/1). Söz konusu sûrelerin mushaf tertibinde *havâmîm* diye isimlendirilen Hâ-mîm şeklinde *art arda sıralanmış* olması, *belâğî bir tertip* ve *anlam sürekliliğine* işaret etmekte; buna paralel olarak son üç sûrenin *münasebet* bakımından müşterek mana ve mesajlar ihtiva ettiği de müşahade edilmektedir (حَمْ/hâ-mîm ile başlayan sûreler hakkındaki daha farklı mana ve yorumlar için bkz. Kuşeyrî, 1971, I/16; İbn ‘Atiyye, 1422/2001, IV/611-612; Geylani, 2012, V/226; el-Mâverdî, t.y., V/141-142).

Câsiye sûresi, Yüce Rabbimizin diğer tüm sûre ve âyetlerdeki gibi *etkileyici* bir dille biz insânlığa verilmiş *belâğî üslûba* ve *nüktelere* sahip sûrelerinden yalnızca birisidir (sûre ve âyetlerdeki etkileyici üslûp hakkında daha geniş bilgi için bkz. Suyûfî, 2007, 282-301; Zerkeşî, 2008, I/311-317). Zira Kur'ân ve kaynağının dile getirildiği, olayların akıcılığı ve delîllerin en güzel şekilde zikredildiği *ayrı bir yönü* mevcuttur. Zira; söz konusu bu mübârek sûre Kur'ân'ı ve onun kaynağını anlatarak başlar. Sûre, devamında kâinata yayılmış *kevnî delîlleri* anlatır: Bunların hepsi, Allah'ın (c.c.) *yüceliğini*, *gücünü* ve *birliğini* anlatan delîllerdir. Bundan sonra sûre, Kur'ân'ı yalanlayan *suçlulardan* bahseder. Sûre onları, Cehennem'in alt tabakalarında elem verici bir *azâbla* uyarır. Allah'ın (c.c.), kullarına lutfettiği nimetleri de anlatan bu mübârek sûre, daha sonra müşriklerin *sapıklığa düşme* *sebebini* açıklar. Bu sebeple de onların *suç işlemeleri* hevâ ve heveslerini ilâh edinmeleridir. Neticede basîretleri köreltilmiş ve asla hakka yolu bulamaz olmuşlardır. Sûre, kıyâmet günündeki *âdil hesabı* anlatarak son bulmuştur (İbn 'Âşûr, 2000, s. XXV/324; Şeyhelî, 2001, s. IX/23; Kurtubî, 2006, s. XIX/143; Durre, 2009, s. VIII/695; Sâbûni, 2019, s. III/1157).

Bu noktada, *sosyolojik bir çöküşle* içi içe olan bir topluma inen Kur'ân âyetleri, özellikle *Câsiye sûresi*, bu topluma inandıkları şeyin doğruluğunu ve çevrelerinde var olan varlıkların Allah (c.c.) tarafından yaratılışının *gerçekliğini* göstermiştir. Böylece bunların Allah'ın (c.c.) varlığına delâlet eden birer *alâmet* ve *nîşanê* olduğunun anlatılması da sûrenin ve âyetlerinin toplumun eksik ve ihtiyaç duyduğu yönleri yönelik nasıl bir dil ve üslûpla ifâde edildiğinin *birer göstergesi* haline gelmiştir. Ayrıca vahyin iniş süreci, nâzil olan âyetlerle yaşanan hayat arasındaki irtibât, *toplumun sosyolojik konumunu* ortaya çıkarmaktadır (Suyûfî, 2007, s. 71-72; Zerkeşî, 2008, s. I/22-23). *Enâniyyet*, *medeniyet*, *uhuvvet* ve *îsâr* toplum tiplerinden (Kazan, 2015, s. 129-131) *Arap toplumu* ilkel olan enâniyyet toplumu aşamasındaydı. Söz gelimi, Câsiye sûresi de Mekke'de indiğinden ötürü, toplum bazı *bâtıl âdet* ve *geleneklerin* etkisindeydi. Öte yandan müşrikler Kur'ân'ın, başka bir *insân* veya *cin* tarafından öğretilmiş olduğunu da *ileri sürüyorlardı* (Râzî, 1981, s. XXVII/257; Taberî, 1994, s. VI/559; Durre, 2009, s. VIII/699-700). Kitâbın sunduğu *delîlleri* aklın önünde bir ışık gibi kullanarak iman edenler için ise o *bir doğru yol kılavuzu* ve *bir rahmet kaynağı* olduğu da *sûrede* hatırlatılmıştır. Böylece sûreyi okuyan, içinde anlatılanları *idrâk* eden bir *mümin* doğal olarak Allah'ın (c.c.) *büyükliğini* hatırlayacak, O'nun yüceliği yanında kendisinin de içinde bulunduğu *nimetler* sebebiyle O'na şükredecektir (Elmalılı, 1993, s. VII/72; İbn Kesîr, 1999, s. VII/267; Sa'lebî, 2002, s. VIII/360; Kurtubî, 2006, s. XIX/155-156).

2. Câsiye Sûresindeki Âyetlere Belâğat Perspektifinde Özel Bir Bakış

Genel itibarıyla *Kur'ân'ın tümü*, daha özeldir ise *Câsiye sûresi*, edebî san'atlarla bezenmiştir. Bu *edebî san'atlar* sayesinde verilmek istenen *mesajlar* çeşitlenmiştir. Çeşitlilik arz eden mesajların bir kısmı *açık ve seçik* iken, bir kısmı ise *gizli ve dolaylı* olmuştur. Örtük ve dolaylı olan *mesajlar* Arapça dilbilgisine ve edebî san'atlarına vakıf olanlar tarafından ancak rahat bir şekilde *idrâk* edilebilir. Bu noktada *belâğat ilmi*, Kur'ân'ın *lafzî* ve *mânevî* îcâzını ortaya koyarak onun *üstünlüğünü* vurgular. Bu yönüyle belâğat ilminde *nihaî* hedef, sadece san'atsal bir amaç değil; Kur'ân'ın îcâzını ve eşsiz üslûbunu *anlamak, ispatlamak* ve de onun prensiplerine göre *yaşamaktır*. Dolayısıyla, Kur'ân'ın belâğî yönünü anlamak ve inceliklerini kavramak *âyetleri doğru anlamak için* büyük önem arz etmektedir. Böylece *belâğat*, yanlış anlamaları *önleme* ve dilin inceliklerini *ortaya koyma* açısından Kur'ân'ın anlaşılmasına *büyük katkı* sağlar.

2.1. Hurûf-ı mukatta'daki belâğî incelik (1. âyet)

حَمْ (۱)

“Hâ-mîm” (Câsiye, 45/1).

Hurûf-ı mukattaa/الحروف المقطّعة, *harf/harf* kelimesinin çoğulu olan *huruf/harf* ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki *mukattaa/المقطّعة* kelimelerinin birleşiminden oluşan, Kur'ân'ın *nazmî* yapısında yer alan ve 29 sûrenin başında *müstakil* biçimde bulunan özel *harf* gruplarıdır. Bu harfler hem *lafız* hem de *mâna* bakımından tartışmalara konu olmuş, klasik dil ve tefsîr geleneğinde *çok yönlü yorumlarla* değerlendirilmiştir. “Kesilmiş harfler” anlamına gelen bu yapıların, sûre başlarında *müstakil bir âyet* olup olmadıkları konusunda *Kûfe* ve *Basra* ekolleri arasında *ihtilâf* bulunmaktadır. Söz gelimi *Kûfeliler*, bu harflerin bir kısmını *müstakil âyet*, bir kısmını ise kendilerinden sonraki âyetlerin bir parçası olarak kabul ederken, *Basrahlılar* hiçbirini *müstakil âyet* olarak görmezler (İbn Manzûr, 1993, s. IX/41; Duman & Altundağ, 1998, XVIII/401; Zerkeşî, 2008, s. I/170-171; İsfahânî, 2009, s. 149; Kayagil, 2013, 321-325; Kalaç, 2025, s. 1075-1078). Bazı mufessirler, hurûf-ı mukattaa'nın mânalarının ancak Allah (c.c.) tarafından bilinebileceğini *savunmuş*, bu harfleri *tevkîfî* kabul etmişlerdir. Bu görüşe göre bu harfler, Allah'ın (c.c.) kelâmında saklı tuttuğu *ledunnî sırları* temsîl eder ve beşer aklıyla *te'vili* mümkün değildir (İbn 'Atiyye, 1422/2001, s. V/82; Suyûtî, 2007, s. 25). Buna karşılık, *siyâk* ve *sibâk* odaklı (bağlâmî) yorumları esas alan diğer mufessirler, Kur'ân'ın insânlar için

hidâyet rehberi olduğunu ve lafızlarının da anlaşılır olması gerektiğini ileri sürerek, bu harflerin *tefsîr* ve *te'vilini* zorunlu görmüşlerdir (Râzî, 1981, s. I/402; Beğavî, 1989, s. I/80).

Hurûf-ı mukattaanın *anlamı* ve *incelikleri* üzerine *farklı* görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler, temelde *şifreci* ve *bağlamsal* olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. *Şifreci yaklaşım*, hurûf-ı mukattaayı bir şifre olarak kabul eder ve bu harflerde gizli anlamlar aramak için *çeşitli yöntemler* kullanır. Ancak, bu yaklaşımın sunduğu yorumların çoğu *delîle dayanmamaktadır*. Belirsiz yöntemlerle yapılan çıkarımlar, Kur'ân'ın amacına ve İslam'ın ruhuna aykırı yorumlara yol açabilir (Nehhâs, 1988, s. III/275; Beğavî, 1989, s. I/80; Taberî, 1994, s. I/212; Suyûfî, 2007, s. 24-26; el-Mâverî, t.y., s. I/64). *Bağlamsal yaklaşım* ise, hurûf-ı mukattaayı Kur'ân'ın indiği dönemin *dil*, *üslûb* ve *bağlamı* (siyâk ve sibâk) içinde ele alarak *edebî yönlerini* ortaya koymaya çalışır. Bu yaklaşıma göre hurûf-ı mukattaanın *belâğî ihtivâsı* şunlardır:

- **Kur'ân veya sûrenin isimleri:** Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi âlimler, bu harflerin *Furkân* ve *Zikr* gibi Kur'ân'ın veya bulundukları sûrenin *isimleri* olduğunu savunurlar. Bu harfler, sûrelerin tanınmasını sağlar (Râzî, 1981, s. I/416; İbn Manzûr, 1993, s. I/10; Taberî, 1994, s. I/206; Suyûfî, 2007, s. 28).
- **Söz başı ve ayırıcı:** Bu harfler, *sûreleri birbirinden ayırmak* ve *dikkat çekmek* için kullanılır. Söz gelimi Arapların, dini metinler başta olmak üzere şiirlerinde bir kasîdenin bitip diğerinin başladığını ve doğru bilgi kaynağını göstermek için kullandıkları *edâtlara* benzer bir işlev görürler. Dolayısıyla bu tarz küçük *harf* ve *edâtların* görünürde önemsiz, ancak gerçekte büyük bir edebî etkiye sahiptir. Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 209/824 [?]) ve el-Ahfeş ed-Dımaşkî (ö. 292/904) bu görüştedir (İbn Manzûr, 1993, s. I/10; es-Suyûfî, 2007, s. 28-31; Gülbil, 2022, s. 77).
- **Dikkat çekme:** Özellikle Câsiye sûresinin başındaki *هـ*/*hâ-mîm* terkîbi, nazmî yapı içinde *dikkati celbetme* ve *îcâzı vurgulama* işleviyle ön plana çıkmaktadır. Mücâhid, Ebû Ubeyde ve el-Ahfeş gibi nahiv ve belâğat âlimleri bu harflerin *kasdî* bir dikkat yönelimi amacı taşıdığını belirtmiştir. *Mekke'de* Kur'ân'ı dinlemek istemeyen *müşriklerin* ve *Medine'de yahudilerin* dikkatini çekmek için kullanıldığı düşünülür. Bu harfler sayesinde gürültü yapanlar *susmuş* ve Kur'ân'a *kulak vermişlerdir* (Râzî, 1981, I/417-418; İbn Manzûr, 1993, s. I/11; Taberî, 1994, s. I/206; Suyûfî, 2007, s. 31).

- **Yemîn edâtı:** Arapların yemîn ederek sözlerini *pekiştirmelerine* benzer şekilde, Allah'ın (c.c.) da bu harfler üzerine *yemîn* ederek Kur'ân'ın kendi katından olduğunu *vurguladığı* düşünülür (Kurtubî, 2006, s. I/398).
- **Meydân okuma (tehaddî):** Aynı zamanda *hurûf-ı mukattaa*'nın bir *tehaddî* unsuru olduğu ve *nazmî belâğat* yoluyla *muhâtabları* etkilediği görüşü de ileri sürülmüştür.

Bu bağlamda, *hurûf-ı mukattaa* sadece *lafzî* bir unsur değil, aynı zamanda Kur'ân'ın *icâzını* temellendiren *semântik* ve *retorik* bir yapı taşı *teşkil* etmektedir. Bu harfler, Kur'ân'ın benzerinin getirilemeyeceğine dair bir *meydân okuma* olarak yorumlanır. Arap alfâbesinin yarısını oluşturan *bu harfler*, alfâbenin tamamına *işâret* eder ve Kur'ân'ın *benzersizliğini* vurgular (Râzî, 1981, s. II/257; Taberî, 1994, s. I/206; Ahfeş, 2003, s. 19; ez-Zemahşerî, 2009, s. I/25-27).

2.2. Üçüncü âyetteki belâğî incelik (te'kîd/التأكيد)

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

“Göklerde ve yerde inananlar için önemli işâretler vardır” (Câsiye, 45/3).

Te'kîd/التأكيد (pekiştirme) *san'atı*, Arap dilinde haber cümlelerinin *muhâtabın* psikolojik durumuna göre güçlendirilmesini sağlayan *belâğat araçlarından* biridir. *Te'kîd* terimi, أَكَّد kökünden türemiş olup “sözün doğruluğunu vurgulamak ve muhâtab nezdinde inandırıcılığı artırmak amacıyla kullanılan lafzî unsurları” ifâde eder (İbn Faris, 1979, s. II/239, VI/138; İsfahânî, 2009, s. 689). Bu kapsamda *نون التوكيد*, *قَدْ*, *لَا*, *أَنَّ*, *إِنَّ* gibi *harf ve edâtlar*, haberin tasdîk edilme *derecesine* göre tercih edilir (Meydânî, 1996, s. I/108-109, II/185-186; Zevbe'î, 1997, s. 65-70; Hâşimî, 1999, s. 60). Ayrıca, Arapçada *ibtidâî* (şüphe olmayan), *talebî* (şüpheli), *inkârî* (şiddetle reddedilen) haber türlerine göre *te'kîd* unsurlarının seçimi değişmektedir (Meydânî, 1996, s. I/79; Hâşimî, 1999, s. 57; Kazvînî, 2003, s. 41-42; Durre, 2009, s. VIII/695; Sâbûni, 2019, s. III/1163). Diğer yandan gerek olumlu gerekse olumsuz cümlelerde *özne* ile *yüklem* arasındaki ilişki (*isnâd*) *te'kîd* edilebilir. *Fiil* ve *isim* cümlelerinde, *isnâdın* doğruluğunu pekiştiren *te'kîd edâtları* bulunur. Ancak Arapçada cümle kurarken temel amaç, *te'kîd edâtsız* cümleler kullanmaktır. Örneğin: *إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ* “*Vakit yaklaştı ve ay yarıldı*” (Kamer, 54/1) âyetinde *te'kîd* kullanılmamıştır. Bununla birlikte, haber

cümlelerindeki isnâd birçok edâtla *te'kîd* edilebilir. İsim ve fiil cümlelerine özgü *te'kîd edâtları* olduğu gibi, her iki cümle türü için de geçerli olan *te'kîd yöntemleri* söz konusudur (Meydânî, 1996, s. II/185-186; Hâşimî, 1999, s. 58).

Câsiye sûresinin 3. âyeti olan *إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ* “Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır” (Câsiye, 45/3) ifâdesinde yer alan *إِنَّ* ve *لَ* edâtları, inancaşsız muhâtablara yönelik *yoğun bir belâğat örneği* teşkîl etmektedir. Bu âyetteki *te'kîd*, hem muhâtâbın zihninde yer etmiş inancaşsızlık *bariyerini kırmaya* hem de kevnî âyetler (gökler ve yer) üzerinden Allah’ın (c.c.) varlığına ve birliğine işâret eden *delîlleri vurgulamaya* yöneliktir (Sekkâkî, 1987, s. 171; Curcânî, 2004, s. 242). Bu *çift te'kîdli* yapı, inkâr derecesi yüksek olan bir muhâtâba karşı kullanılan *inkârî haber* türünün bir örneği olarak kabul edilir. Ayrıca buradaki *آيات/âyât* ifâdesi hem *semavî* hem *enfüsî delîlleri* kapsayacak şekilde *genişletilmiş* bir anlam alanına sahiptir.

Haber cümlesinin *tekitsiz* veya bir ya da daha fazla unsurla *tekitli* oluşu; ifâdenin semântik ağırlığı, hitâp amacı ve muhâtâbın psikolojik profili ile *doğrudan* ilişkilidir. Bu bağlamda, Câsiye sûresi 3. âyetindeki *te'kîd kullanımı*, Kur’ân’ın muhâtâbla iletişim kurarken onun içsel direncini *dikkate* aldığını ve haberin gücünü artırmak amacıyla dilsel stratejilerden *faydalandığını* gösterir. Bu yaklaşım, belâğatın *me’ânî* dalı içinde değerlendirilen *haber çeşitleri* ve *muktezâ-yı hâl* (durumun gereğini uygun söz ile ifade edebilme) kavramlarının da pratiğe dökülmüş bir örneğidir (Sekkâkî, 1987, s. 171; Hâşimî, 1999, s. 58; Curcânî, 2004, s. 133; Kurtubî, 2006, s. XIX/144).

2.3. Beşinci ve otuzuncu âyetlerdeki belâğî incelik (mecâz/المجاز)

...وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ... (٥)

“...Allah’ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda)-ki,...” (Câsiye, 45/5).

...فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ... (٣٠)

“...Rableri onları rahmet deryasına daldıracak...” (Câsiye, 45/30).

Mecâz/المجاز, Arap dilinde جَاَز fiilinden türeyen ve “bir şeyi geçmek veya aşmak” anlamını taşıyan bir lafızdır. Belâğat ilminde *mecâz*, hakîkî anlamdan bir alâka vâsıtasıyla uzaklaşılın ve bu uzaklaşmayı sağlayan *delîlin* bulunduğu *kullanımları* ifâde eder. Bu delîl, karîne-i mâniya/القرينة المانعة olarak *adlandırılır* ve *mecâzın* hakikat olmadığını *açıkça* gösterir (Bedi‘ ‘Ya‘kûb & ‘Âsî, 1987, s. 1119; Suyûtî, 2007, s. 494). Mecâz, belâğat ilminde sadece *kelime* düzeyinde (müfred) değil, aynı zamanda *terkîbî* düzeyde (mürekkeb) de olabilir (Arap sözdizimindeki terkîb için ayrıca bkz. Kızılkaya, 2024). Arap belâğatında *mecâz türleri*, *mecâz-ı lugavî* (mecâz-ı lafzî) ve *mecâz-ı aklî* olmak üzere iki ana grupta *toplanmış*; *lugavî mecâz* da kendi içinde *istiâre* ve *mecâz-ı mursal* olarak ikiye *ayrılmıştır* (Sekkâkî, 1987, s. 469; Kazvînî, 2003, s. 205, 231-234;).

Mecâz-ı mursal/المجاز المرسل, hakîkî anlamdan *muşâbehet* (benzerlik) dışında bir *alâka* sebebiyle *başka bir anlamda* kullanılan lafızlardır. Bu tür *mecâzda* benzerlikten ziyâde *sebeptonuç*, *cüz-kül*, *yer-zaman*, *lâzım-melzûm* gibi *münâsebetler* temel alınır (Râzî, 2004, s. 267; Curcânî, t.y., s. 242). Kur’ân’daki ... وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ ... “...Allah’ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda)-ki...” (Câsiye, 45/5) âyetinde geçen *rızık/رِزْق* lafzı, *mecâz-ı mursal* bağlamında “yağmur” anlamında kullanılmıştır. Çünkü gökten doğrudan *rızık* inmez; yağmur iner, o da rızkın oluşmasına sebep olur. Bu da *musebbebiyet/المُسَبَّبِيَّة* alâkasıyla yapılan *mecâzın* *tipik* bir örneğidir (Tûsî, 1988, s. IX/245; Halebî, 2008, s. IX/638). Benzer şekilde: وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ

رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ “Rızkınız ve size vaad edilenler göktedir” (Zâriyât, 51/22) âyetinde de *rızık/رِزْق*, yine “yağmur” anlamında *mecâzen* kullanılmıştır (ez-Zemahşerî, 2009, s. IV/17; Sâbûnî, 2019, s. III/1164).

Kur’ân’daki *mecâzî* kullanımlar yalnızca *dünyevî* nesnelerle *sınırlı* değildir; *uhrevî hakikatleri* de kapsar. Nitekim: ... فَيَدْخُلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ... “...Rableri onları rahmet deryasına daldırarak...” (Câsiye, 45/30) âyetinde geçen *rahmet* kelimesi, *mecâz-ı mursal* olarak “*cennet*” anlamına gelir. Bu kullanımda *alâka*, *cennetin* Allah’ın (c.c.) rahmetinin *tecellîgâhı* (görünüm mekânı) olmasıdır. Yani *cennet* burada *musebbeb* olarak *rahmet/رَحْمَة* lafzıyla ifâde edilmiştir (Tûsî, 1988, s. IX/262; Taberî, 1994, s. VI/574-575). Bu örnekler, Kur’ân’daki belâğatın yalnızca *estetik* bir işlev görmediğini; anlamın derinleşmesine, mesajın etkinliğine ve

muhâtâbın idrâk düzeyine uygun *semântik aktarımların* sağlanmasına *katkı sunduğunu* göstermektedir.

2.4. Yedinci ve on birinci âyetlerdeki belâğî incelik (mubâlağa/المبالغة)

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾

“Her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun” (Câsiye, 45/7).

هَذَا هُدًى... ﴿١١﴾

“Bu (Kur’ân) bir doğru yol rehberidir...” (Câsiye, 45/11).

Teşbîh, *istiâre* ve *kinâye* gibi san‘atlarla da ilgisi olan, sözlükte “ulaşmak veya son noktasına varmak” anlamındaki *بُلُوغٌ* kökünden türeyen *mubâlağa/المبالغة* kelimesi, söz konusu *بَالِغٌ فِي* *بَالِغٌ فِي* anlamındaki *بُلُوغٌ* kökünden türeyen *mubâlağa/المبالغة* kelimesi, söz konusu *بَالِغٌ فِي* anlamına gelmektedir. Bir başka ifâdeyle, herhangi bir durumu *olumlu* veya *olumsuz* nitelemede *aşırılığa* kaçmaktır (İbn Manzûr, 1993, s. VIII/420; Enîs, 2004, s. 69-70). Dolayısıyla *mubâlağa*da *şâir*, bir durumu anlatırken yeterli derecede *merâmını* ifâde etmesine rağmen, bununla yetinmeyip, *mânâyı* olabildigince *abartır* ve imkânı güç ya da *muhâl* bir *seviyeye* çıkartır. Diğer yandan *Araplar*, önemli olayları anlatma ya da *musîbetlerin* büyüklüğünü ifâde etmede *mubâlağaya* *başvurmamayı* tercih etmektedir. Dolayısıyla *Arap toplumuna* *Arapça* inen Kur’ân’da da bu tür bir *fesâhatin* yer alması ve bu tür ifâdelerin *yer alması* söz konusudur (İbn Kuteybe, 1973, s. 167-172; Hâşimî, 1999, s. 380).

Bu çerçevede Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan *mubâlağa* kalıbındaki kelimeler, birçok farklı vezinde gelmektedir. Söz gelimi *وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ* “Her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun” (Câsiye, 45/7) âyetinde *mubâlağa* ifâde eden *أَفَّاكٍ* gibi *kipler* kullanılmıştır. Dolayısıyla bu, büyük bir *tehdîttir*. Çünkü *فَعَالٌ* ve *فَعِيلٌ* kalıpları, *mubâlağa* ifâde eden *kalıplardandır*. *Mubâlağa* *siğâları* içerisinde de Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılanın da *فَعَالٌ* *vezni* olduğunu belirtmekte fayda görülmektedir (İbn Kesîr, 1999, s. VII/265; Durre, 2009, s. VIII/699).

Diğer yandan zikrettiğimiz gibi Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan *mubâlağa kalıbındaki* kelimeler, birçok *farklı* vezinde gelmiştir. Söz konusu ... هَذَا هُدًى “Bu (Kur’ân) bir doğru yol rehberidir...” (Câsiye, 45/11) âyetinde de *masdar* zikredilerek *mubâlağa* yapılmıştır. Zira *delîlinin açıklığı* nedeniyle, Kur’ân, sanki *hidâyetin kendisidir* (İbn Manzûr, 1993, s. VIII/420; Râzî, 1981, s. XXVII/263; Sâbûni, 2019, s. III/1164).

2.5. Sekizinci âyetteki belâğî incelik (التشبيه/teşbîh ve الاستهزاء/istihzâ)

... ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (٨)

“...sonra büyükenerek işitmemişcesine inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun! Bu sebeple göreceği ağır azâbı ona bildir” (Câsiye, 45/8).

Beyân ilminin önemli konularından biri olan *teşbîh/التشبيه*, sözlükte “bir şeyi başka bir şeye *benzetmek*” anlamına gelir. İki veya daha fazla şeyin bir veya birden fazla ortak özelliklerle bir araya getirilmesidir. *Teşbîh*, gizli anlamları ortaya çıkarması nedeniyle belâğatte önemli bir yere sahiptir. *Teşbîhin güzelliği*, ifâde edilmek istenen anlamı daha net ve etkili bir şekilde aktarmasından kaynaklanır (‘Atîk, 1985, s. 61; Kazvînî, 2003, s. 202-203). *Teşbîh*, Arap belâğatında iki unsur olan *benzeyen* (muşebbeh) ile *benzetilenin* (muşebbehun bih) *benzerlik* yönüyle (vech-i şebah) bir araya getirildiği ve çoğunlukla *teşbîh edâtıyla* (edâtu’t-teşbîh) kurulan *anlam aktarımlarından* biridir. Bu dört unsurdan özellikle ilk ikisi olmadan teşbîh tahakkuk etmez (Matlûb, 1980, s. 102-106; ‘Atîk, 1985, s. 64).

Kur’ân’daki *teşbîhler*, lafzî delâlet düzeyinde derin anlam katmanları üretmekte; özellikle istiâreye yaklaşan *güçlü örneklerde* bu etki daha da belirginleşmektedir (İbn Reşîk, 1980, s. I/456; Matlûb, 1980, s. 102-106; Curcânî, 2004, s. 7; ez-Zemahşerî, 2009, s. I/227). Câsiye sûresi 8. Âyetindeki ... ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “...sonra büyükenerek işitmemişcesine inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun! Bu sebeple göreceği ağır azâbı ona bildir” (Câsiye, 45/8) ifâdesinde, Kur’ân’ı duymamış gibi davranan inkârcıya yapılan *teşbîh-i temsîl/التشبيه التمثيلي* dikkat çeker. Söz konusu Kafir, sanki Kur’ân âyetlerini işitmemiştir. İnkârcının tutumunu somutlaştırarak gösterdiği için *teşbîh-i temsîl*, benzetmenin özlü ve doğrudan kullanımı nedeniyle aynı zamanda *teşbîh-i mursel* özellikleri de taşır.

Söz gelimi âyetin sonunda yer alan **فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ** “...*Bu sebeple göreceği ağır azâbı ona bildir*” ifâdesi de *istihzâ/الاستهزاء* san‘atının (başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek) açık bir örneğidir. *Müjde* (**فَبَشِّرْهُ**) ifâdesi, burada *ironik* şekilde *azâbla* (**بِعَذَابٍ**) birlikte kullanılmıştır. Nitekim âyette geçmekte olan *müjde* aslî anlamından bilinçli olarak uzaklaştırılmıştır. Bu noktada **فَبَشِّرْهُ** olumlu çağrışımı ile haber verilen unsurun **بِعَذَابٍ أَلِيمٍ** olumsuzluğu arasında kurulan zıtlık, azâbın kendisine değil; muhâtabın beklediği sonuç ile karşılaşacağı âkîbet arasındaki dramatik kopuşa yöneliktir. Bu incelik, muhâtabı doğrudan korkutmaktan öte, psikolojik açıdan daha etkileyici bir üslûb ile kuşatmıştır (İbn ‘Âdil, 1998, s. XVII/350-351; İbn Kesîr, 1999, s. VII/265, 350-351; İbn ‘Atiyye, 1422/2001, V/81). Ayrıca **فَبَشِّرْهُ** ifâdesi yerine **فَأَعْلِمْهُ**, **فَأَخْبِرْهُ** veya **فَنَبِّهْهُ** gibi eş anlamlı (murâdif) *fiiller* kullanılsaydı, ifâde yalnızca basit bir *bilgilendirme* düzeyinde kalacak; **فَأَنْذِرْهُ** fiili ise belli bir *uyarı* söylemini yansıtacaktır. Ancak **فَبَشِّرْهُ** ifâdesinin *incelik* olarak işlenmesi, uyarının *sıradan bir korkutma* değil, *muhâtabın* kendi tutumuna karşılık *psikolojik bir belâğî etki* taşımasını sağlar. Bu yönüyle âyetteki *ironi inceliği*, azâbın bizatihi kendisine değil; *hitâbın üslûbuna* ve *muhâtabın algısına* yönelik korkutma benzetmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

2.6. On ikinci ve on üçüncü âyetlerdeki belâğî incelik (itnâb/الإطناب)

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ ... (١٢)

“Denizi istifâdenize veren Allah’tır...” (Câsiye, 45/12).

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ ... (١٣)

“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir...”

(Câsiye, 45/13).

İtnâb/الإطناب, *luğat* anlamıyla “*konuşmada mubâlağa etmek veya sözü uzatmak*” anlamında kullanılır (İbn Manzûr, 1993, s. 206; Carîm & İbrâhim, t.y., s. 208). *Belâğat* ilminde ise, “*fayda*

gözetilerek maksadın alışılmıştan daha fazla lafızla ifâde edilmesi” san‘atıdır (Kazvînî, 2003, s. 5, 140.)

Me‘ânî ilminin üç temel lafzî yapıdan biri olan itnâb, îcâz ve musâvât ile birlikte değerlendirilir. Lafız, anlamdan fazlaysa itnâb, eksikse îcâz, eşitse musâvât adını alır (Sekkâkî, 1987, s. 276-277). Fazlalığın faydasız olması durumunda tatvîl, açık fayda taşımaması halinde haşv ve anlamı tam vermemesi hâlinde ise ihlâl terîmleri kullanılır (Meydânî, 1996, s. I/199; Hâşimî, 1999, s. 226).

Kur’ân’da Câsiye sûresinin 12 ve 13. âyetleri bu san‘atın örneklerindendir. Söz gelimi: سَخَّرَ... وَسَخَّرَ لَكُمْ لَكُمْ

“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir...” (Câsiye, 45/13) şeklinde lafzî tekrar yoluyla genişletilmiştir. Bu yapı nimetin vurgusu ve muhâtâbın bilinçlendirilmesi amacıyla yapılan bir itnâb örneğidir (Râzî, 1981, s. XXVII/262-264; Nîsâbûrî, 1995, s. 743; İbn ‘Âdil, 1998, s. XVII/353; Uremmî, 2001, s. XXVI/416).

2.7. On beşinci, yirmi dördüncü, yirmi altıncı ve on sekizinci âyetlerdeki belâğî incelik (الطباق/tubâk)

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا... (١٥)

“İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir...” (Câsiye, 45/15).

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا... (٢٤)

“Bir de şöyle demektedirler: ‘Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız’...” (Câsiye, 45/24).

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ... (٢٦)

“Onlara şöyle de: ‘Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek’...” (Câsiye, 45/26).

Tıbâk/الطباق diğer bir ifâdeyle *mutâbakat*, *tetâbuk*, *tezâd*, *tekâfu*, bir cümlede *iki zıt* kelimeyi *bir arada* kullanma san‘atıdır. Tıbâk *isimlerin yanı sıra iki fiil* arasında da meydana gelebilmektedir (‘Atîk, t.y., s. 76). Söz gelimi *نَمُوتُ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ* ile *مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ* ile *يُحْيِيكُمْ* ile *يُحْيِيكُمْ* ifâdeleri arasında tıbâk san‘atı bulunmaktadır (Râzî, 1981, s. XXVII/270-271; Taberî, 1994, s. VI/654-565, 570, 580; İbn ‘Atiyye, 1422/2001, V/87).

... فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (١٨)

“...Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!” (Câsiye, 45/18).

Tıbâk san‘atının *hakîki*, *mecâzi* ve *manevî* olmak üzere çeşitli yapılaş şekilleri bulunmaktadır. Ayrıca tıbâk, *tıbâk-ı îcâb* ve *tıbâk-ı selb* olmak üzere de iki kısma ayrılmaktadır (Teftâzânî, 1411/1990, s. 265-266; Hâşimî, 1999, s. 303; Carîm & İbrâhim, t.y., s. 233). Söz gelimi, *... فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ* “...Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!” âyetinde, aynı cinsten iki kelimenin bir defa olumlu bir defa da olumsuz olarak zikredilmesinden ötürü *tıbâk-ı selb* san‘atı bulunmaktadır. Zira *فَاتَّبِعْهَا* ifâdesinde Yüce Allah (c.c.), öncelikle apaçık bir yol olan *dosdoğru* yola girilmesini *belirtip* *وَلَا تَتَّبِعْ* ifâdesiyle de sapıkların, delâlete ermişlerin yollarından *uzak durulması* gerektiğini zikretmiştir. Dolayısıyla, önce *olumlu* sonra da *olumsuz* zikredilerek durumun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir (İbn Kesîr, 1999, s. VII/267; Şevkânî, 2007, s. 1358; Durre, 2009, s. VIII/713; Sâbûni, 2019, s. III/1164).

2.8. Yirmi dokuzuncu ve otuz dördüncü âyetlerdeki belâğî incelik (istiâre/الاستعارة)

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ... (٢٩)

“Bu, size gerçeği söylemekte olan kitâbımızdır...” (Câsiye, 45/29).

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا... (٣٤)

“Kendilerine şöyle denildi: ‘Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz’...” (Câsiye, 45/34).

İstiâre/الاستعارة kelimesi, “ödünç istemek” anlamına gelen اِسْتَعَارَ fiilinin masdarı olup Arapçada ve diğer dillerde olduğu gibi, geçici bir kelime türetme yoludur. Bir dilde, bir alandan başka bir alana yapılan bir ödünçlemedir (Kazan, 2021, s. 356-359). Bu fiil, عَوَرَ/عَارَ kökünden türemiş olup “ödünç vermek” anlamındaki عَارَ ve عَاوَرَ fiilleriyle kökensel ilişki içindedir (Zebîdî, 1974, s. XIII/168-170; İbn Manzûr, 1993, s. IV/618-619). Belâgat ilminin beyân alanında yer alan istiâre, Arap belâgatı teorisyeni Hatîb el-Kazvînî, (ö. 739/1338; 2003) tarafından “bir kelimenin, anlamlar arasında benzerlik bulunması sebebiyle, kendi anlamı dışında başka bir anlamda kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır (s. 213). Dil bilimi âlimi es-Sekkâkî ise istiâreyi, teşbîh unsurlarından sadece müşebbehun bihin zikredilmesiyle oluşturulan bir san‘at olarak değerlendirir ve asıl amacın, müşebbehte bulunması istenen nitelikleri vurgulamak olduğunu belirtir (Sekkâkî, 1987, s. 478).

Bu doğrultuda, istiâre mecâzın bir türü olup alâka türü müşâbehet, yani “benzerliktir”. Klasik belâgat kaynaklarında istiâre türleri çok yönlü olarak sınıflandırılmıştır: istiâre-i musarraha (açık), istiâre-i mekniyye (örtük), istiâre-i muraşşaha (tezyinli), istiâre-i temsîliyye (temsîle dayalı) gibi (Teftâzânî, 1411/1990, s. 324; Hâşimî, 1999, s. 304-330; Sa‘îdî, 1999, s. I/90-103; Kazvînî, 2003, s. 289-300). Örneğin: Câsiye sûresi 29. âyette geçen هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ “Bu, size gerçeği söyleyen kitâbımızdır...” (Câsiye, 45/29) ifâdesinde, kitâbın şâhidliğinin konuşma fiiliyle temsîl edilmesi, açık istiâre örneğidir. Burada kitâbın beyânı, kişinin diliyle yaptığı şâhidlikten daha güçlü bir anlatım sunar (Râzî, 1981, s. XXVII/273; Hâşimî, 1999, s. 305; Kurtubî, 2006, s. XIX/170).

Benzer şekilde, Câsiye sûresi 34. âyette geçmekte olan ...نَنْسِيْكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا... “...yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz ...” (Câsiye, 45/34) ifâdesi de istiâre-i temsîliyye örneğidir. Bu, istiâre-i mürekkebe ve mecâz-ı mürekkebe olarak da bilinir. Birden çok kelimeyle ifâde edilen bir şeyin yerine benzerinin veya birinin yerine diğerinin kullanılmasıdır. İstiâre-i temsîliyye ile teşbîh-i temsîlî arasındaki fark, teşbîh-i temsîlîde hem müşebbeh hem de müşebbehun bih ve edâtın, istiâre-i temsîliyyede ise sadece müşebbehun bihin zikredilmesidir (Teftâzânî, 1411/1990, s. 352; Meydânî, 1996, s. II/235; Kazvînî, 2003, s. 304-309). Allah’ın (c.c.) kulları azâb içinde bırakması, unutulmuş bir mahbûs gibi, gardiyan tarafından terk edilip ölüme terk edilen kişiyle temsîl edilir. Bu yapı, hem derin

bir *duygusal etki* hem de *mecâzî yoğunluk* taşır (Zeccâc, 1988, s. IV/436; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/374-375; İbn ‘Atiyye, 1422/2001, s. V/90; Kurtubî, 2006, s. XIX/173; Sâbûni, 2019, s. III/1164). Âyetteki ifâde, *يشهد عليكم* “*Aleyhinize şâhidlik ediyor*” mânasında kullanılmıştır. Dolayısıyla buradaki *istiâre*, hakîkatten daha *belîğdir*. Çünkü *kitâbın* beyânda bulunarak yaptığı *şâhidlik*, *insânın diliyle yaptığı şâhidlikten* daha kuvvetlidir (Râzî, 1981, s. XXVII/273; Kurtubî, 2006, s. XIX/170). Dolayısıyla *istiâre-i temsîliyye* ile *teşbîh-i temsîlî* arasındaki *temel fark*, birincide *yalnızca muşebbehun bihin zikredilmesi*, ikincide ise *tüm teşbîh unsurlarının açıkça yer almasıdır*.

2.9. Otuz beşinci âyetteki belâğî incelik (iltifât/اللتفات)

... فَأَلْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا ... (٣٥)

“...O gün artık oradan çıkarılmazlar...” (Câsiye, 45/35).

Belâğat âlimlerinin anlamı derinleştiren san‘atlardan biri olan *iltifât/اللتفات*, *me‘ânî* ilminin *musned-i ileyhin muktezâ-yı zâhirin* (durumun görünüşteki gereğini uygun söz ile ifade edebilme) *dışına çıkması* başlığı altında ele alınır. Luğatte “*yüzü çevirmek*” anlamına gelen bu terîm, konuşmada *şahıs*, *kip* veya *zamir* değişikliğiyle üslûp geçişini ifâde eder (iltifât kelimesi Kur’ân-Kerîm’de de aynı anlamda geçmektedir: bkz. Hûd, 11/81). Bu yönüyle hem *me‘ânî* hem de *bedî‘* ilmi içerisinde yer alır (Zebîdî, 1987, s. III/7126; Kefevî, 1992, s. 169; İbn Manzûr, 1993, s. II/84; Râzî, 2004, s. 287). *İltifât san‘atı*, sözün akışında beklenmedik şekilde kişi zamiri, zaman kipleri veya üslûplar arasında geçiş yaparak ifâdenin hem *yapısal* hem de *anlam derinliğini* artırır. Bu yönüyle şekilsel süsleme amacı taşımanın ötesinde, *mânâyı kuvvetlendiren* ve *icâzı ortaya çıkaran* bir san‘at olarak değerlendirilir (Zebîdî, 1987, s. III/7126; İbn Manzûr, 1993, s. II/84). *Kısa ve uzun cümlelerde rahatlıkla uygulanabilirliği* sayesinde, belâğat ilminde oldukça *işlevsel* bir yere sahiptir (ez-Zemahşerî, 2009, s. I/12; İbnu’l-Esîr, t.y., s. 183).

İltifât san‘atının *semântik işlevi* sadece anlamı güçlendirmekle kalmaz; aynı zamanda *hitâbet etkisini* artırarak, muhâtâbın duygularına doğrudan *te’sîr* eder. Zamir geçişiyle *muhâtâba yönelme*, onu konuşmanın *merkezine* çekerken; üçüncü şahsa dönme, bazen aşağılayıcı bir tavır veya yücelten bir anlam *taşıyabilir*. Bu doğrultuda, *ta‘zîm*, *tevbîh*, *tahakkum* ve *tahkîr* gibi maksâdlara hizmet eder (Suyûtî, 1988, s. I/286-291; Tefâtânî, 1411/1990, s. 111; Kazvînî,

2003, s. 70-75). Örneğin: Câsiye sûresi 35. âyetinde yer alan ...فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا... “...O gün artık oradan çıkarılmazlar...” (Câsiye, 45/35) ifâdesinde, *doğrudan muhâtabtan gâibe geçiş* söz konusudur. *Bu değişim*, kâfirleri muhâtab konumundan indirerek onları hor görmeyi, yani *tahkîri* amaçlamaktadır (Zebîdî, 1972, s. XI/70; İbn Manzûr, 1993, s. IV/207, XII/140; Halebî, 1996, s. I/442-443). Onların âhiret azabının şiddeti, yiyecek olarak *zakkûm*, içecek olarak *kaynar su* verilmesiyle; hatta devenin su içer gibi içişiyle *tasvîr* edilmiştir. *Bu anlatım*, iltifâtın mecâzı kuvvetlendiren ve anlamı derinleştiren etkisini açıkça gözler önüne sermektedir (Râzî, 1981, XXVII/276; İbn ‘Âşûr, 2000, s. XXV/376; İbnu’l-Cevzî, 2002, s. 129; Şevkânî, 2007, s. 1360; Sâbûni, 2019, s. III/1164).

SONUÇ

Kur’ân’ın edebî yapısına dair ilmî boyut, sadece lafız ve mânâ arasında bir âhenk ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kelâmın içsel temasındaki hikmetli tertîbi keşfetmeyi de erişilmez bir seviyeye taşımaktadır. Bu bağlamda Câsiye sûresi, içerik açısından tevhiîd, nübüvvet ve âhiret gibi temel akîdevî esaslara yer vermekle birlikte; bu esasların anlatımında kullanılan dilsel yapı aracılığıyla Kur’ân belâğatının eşsiz örneklerini de sergilemektedir. Câsiye sûresinin belâğî açıdan yapılan bu bütüncül tahlîli, Kur’ân metninin dilsel düzlemde nasıl çok düzlemli bir anlam sistemi kurduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu yönüyle sûre, Klasik Arap dili ve belâğat geleneğine ait disiplinler olan *me’ânî*, beyân ve bedî’ ilimlerinin tümüne örnek teşkil edecek zenginlikte bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, bu belâğî yapı salt retorik bir süsleme değil; âyet mesajlarının psikolojik, aklî ve ahlâkî düzeyde muhâtabta yankı bulmasını hedefleyen son derece işlevsel bir anlatım modelidir. Böylece Câsiye sûresinde, tevhiîd, ahlâkî prensipler ve âhiret inancı gibi esasların tebliğinde yalnızca aklî delîllere değil, belâğat san’atları yoluyla kalplere te’sîr eden etkili bir lisâna müracaat edilmiştir. Söz gelimi sûrede yer alan itnâb, istiâre, iltifât, te’kîd gibi belâğat unsurları; nazmın semântik ağırlığını artırmış, ibarelerin sadece zâhirine değil, bâtınında gizlenen mânalara da nüfuz etmeyi mümkün kılmıştır. Bu da Kur’ân tilâvetinin, sırf tilâvet değil, aynı zamanda anlaşılması gereken bir beyân olduğunu göstermektedir.

Câsiye sûresinin farklı âyet kümeleri üzerinden yapılan bu belâğat çözümlemesi, Kur’ân’daki hitâbî üslûbun yalnızca inanç temelli bir aktarımdan ibaret olmadığı, aynı zamanda zihinsel sarsıntı, duygusal uyarım ve ahlâkî yönlendirme işlevi taşıyan çok aşamalı bir dilsel estetik barındırdığını da ortaya koymaktadır. Nitekim sûredeki edebî cümle tertîb ve üslûp geçişleri, lafzın ötesinde bir irşâd maksâdlı yönelişe işâret etmektedir. Sûrenin ilk âyetlerinden itibaren

dikkat çeken en önemli özellik, îcâz ve tenbîh tekniklerinin kullanılarak hakîkatin kısa ve yoğun ifâdelerle sunulmasıdır.

Hurûf-ı mukattaa ile başlayan metin, yalnızca dikkat çekici bir ses yapısı sunmakla kalmaz; aynı zamanda mesajın kaynağının yüceliğini vurgular. Ardından gelen kevnî âyetler, yaratılışın detaylarıyla değil, etkileyici çağrışımlarla sunulmuş; bununla Kur'ân'ın bilgi vermekten çok bilinç oluşturmaya odaklanan anlatım stratejisi yansıtılmıştır. Özellikle inkârcıların durumlarına dair gelen ifâdelerde mütekellim zamirinden gâib zamirine yapılan iltifâtlar da, onların hitâptan soyutlanarak mahkûm edilmesini ve dolayısıyla kapalı bir tahkîr maksâdına atfedilmiştir. Yine, istiâre-i temsîliyye gibi mecâzî usûllerle, kâfirlerin âhiretteki durumlarına dair yapılan tasvîrler, retorik iknâ gücünü artırarak da'vete yönelik vurguyu derinleştirmiştir.

Kur'ân'ın bu belâğî yönü, kelâmın sadece manidar olmasına değil, aynı zamanda muhâtâb nezdinde zihnî ve kalbî izler bırakmasına da yöneliktir. Zira nazmın içinde yer alan takrîr, tağlîb, îcâz ve itnâb gibi unsurlar, lafzın çokluk ve eksiklik ölçülerine göre değil, fayda ve hikmet ekseninde belirlendiğini göstermektedir. Kur'ân lisânı, yalnızca beşerî kelâm kalıplarıyla sınırlı olmayan; maksâdla en münâsip lafızları bir araya getiren ilâhî bir beyândır. Câsiye sûresinde görülen ahkâmî ifâdeler, vaaz üslûbu ve inzârî söylemler, sûre nazmının mânâ derinliğini artıran bir cümle tertîb içerisinde sunulmuştur. Bu yapı aynı zamanda, lafzın inceliğini, mânânın zenginliğini ve hitâbın te'sîrini (etkisini) aynı zeminde buluşturan belâğî bir beyânı göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'ın biçimsel düzeni ile içeriksel dizaynı arasındaki denge, belâğat ilmi sayesinde daha da görünür hâle gelmiş; böylece tefsîrî çözümlemelerin daha derin ve bütüncül bir zemine oturtulabileceği anlaşılmıştır. İnceleme sonunda ulaşılan çıkarımlar, Kur'ân'ın yalnızca içeriksel değil, biçimsel düzeyde de derinlemesine incelenmesi gerektiğini göstermekte ve de tematik belâğat çözümlemelerine katkı sunmayı ve belâğat ilminin bu çerçevede temel bir yorumlama aracı olabileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Câsiye sûresindeki âyetlerin belâğat yönünden incelenmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in edebî mu'cizesini anlamaya katkı sunmakta; kelâmî ve tefsîrî yorumların dayandığı dilsel zeminleri daha net biçimde ortaya koymaktadır. Bu sûrede kullanılan dil unsurları, yalnızca inanç ilkelerinin aktarımında değil; aynı zamanda zihinsel ve duygusal iknâda da yüksek işlevselliğe sahiptir.

Bu yönüyle Câsiye sûresi, hem inanç hem de nazm açısından Kur'ân'daki belâğî mükemmelliğin temsîlî bir örneğidir. Bu tür analizlerin Arap dili eğitimi ve Kur'ân pedagojisi açısından da önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Sarf ve nahiv bilgisi, bir metni gramatik olarak çözmeye değil, o metnin anlam derinliğini kavramaya yöneldiğinde, Kur'ân'ın belâğatı

daha bütünlüklü bir şekilde anlaşılabilir hale gelir. Bu yönü itibarıyla Câsiye sûresi, hem dil öğretiminde hem anlam inşasında model bir sûre olarak görülmelidir. Bu bağlamda Kur'ân belagâtine yönelik analizlerin, sadece klasik örnek metinlerle sınırlı kalmayıp sûre bütünlüğü ve tematik okuma ekseninde yeniden modellenmesinin gerekliliği de anlaşılmaktadır.

Câsiye gibi sûrelerdeki cezalandırıcı değil, uyarıcı belâğat üslûbu, modern din eğitimi anlayışlarına rehberlik etmesi bakımından da dikkat çekici bir diğer husustur. Bu cihetle, sûreye dair yapılan bu çalışma, lafızlar arasında gizlenen belâğat tertîbini keşfetmeye ve kelâmın arka planındaki teblîğ yapısına nüfuz etmeye gayret etmiştir. Araştırmanın temel taşlarından biri, lafzî beyânla mânâ derinliği arasındaki irtibatın klasik kaynaklar ışığında tesbîttir. Kur'ân tefsîrinde sadece nahvî ve fikhî izâhlara değil, belâğat temelli yaklaşımlara da yer verilmesi gerektiği bu vesileyle bir kez daha ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın kapsamı ve makale hacminin sınırlı olması nedeniyle, hem âyetlerin belâğî tesbîti ve tesbît edilen belâğat sanatlarının tarifi hem de söz konusu âyetlerin belâğat tahlîlinde belirli sınırlamalara gidilmiştir. Bu sınırlama âyetlerin tamamı yerine, farklı belâğî öncelikleri ve üslûp özelliklerini görünür kılan edebî gücü yüksek âyetler tercih edilerek yapılmıştır. Bu yöntemsel yaklaşım, Kur'ân âyetleri arasında belâğî üstünlük veya eksiklik temeline değil; bilakis Kur'ân'ın bütün âyetlerinin belâğî i'câz te'âmülüne sahip olduğu temasına dayanmaktadır. Bu çerçevede sunulan incelikler, sûrenin belâğî yapısını bütünüyle değil; aksine sınırlı hacim içinde yöntemsel bir tahlîl modeli sunmayı hedeflemektedir. Böylece çalışmada tesbîtli belâğî inceliklere sahip âyetlerin her biri, belâğat ilimleri açısından daha derin tahlîllere elverişli olduğu gibi, burada incelenmeyen âyetlerin de aynı usûlle değerlendirilmesi mümkündür.

Dolayısıyla bu çalışmada, ele alınamayan hususların yanı sıra, bulunabilecek eksikliklerin de ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalarda göz önünde bulundurularak geliştirilebilir bir zemin çıkarımı oluşmuştur. Bu noktada sûrenin tamamını kapsayan ve âyetleri daha derinlikli belâğî analizlere tabi tutacak biçimde farklı çalışmalarda ele alınması öngörülmekte ve ileride yapılacak muhtemel belâğat temelli diğer sûre tahlîllerinin de, tecvîd merkezli kelime tahlîli ile tefsîr kapsamlı kelâm tetkiki katmanlarının daha sahîh şekilde idrâk edilmesine vesile olacağı önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahfeş, E.H.S.E.E. (2003). *Me'âni'l-Kur'an* (1. baskı). 'Alemu'l-Kutub.
- Âlûsî, Ş.M. (1415/1994). *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî XXX* (1. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- 'Amûdî, Ö. (2015). *El-muhtaratu mine'l-munasebatı beyne's-suveri ve'l-âyeti* (1. baskı). Merkezu Tedebbur.
- 'Atîk, 'A (1985). *İlmu'l-beyân* (1. baskı). Dâru'n-Nehdetu'l-'Arabîyye.
- 'Atîk, 'A (t.y.). *İlmu'l-bedi'* (1. baskı). Dâru'n-Nehdetu'l-'Arabîyye.
- Bâkıllânî, E.B.M. (1988). *İ'câzu'l-Kur'an* (1. baskı). 'Alemu'l-Kutub.
- Bedi', 'Ya'kûb İ. & 'Âsî M. (1987). *El-Mu'cemu'l-mufessal fî'l-luğati ve'l-edebi* (1. baskı). Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn.
- Beğavî, F. (1989). *Me'âlimu't-tenzîl-Tefsîru'l-Beğavî I-VIII* (thk. Muhammed 'Abdullah en-Nemr vd.; 1. baskı). Dâru't-Tayyibe.
- Boyalık, M.T. (2002). "Kur'an". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XLIV*. TDV Yayınları.
- Carîm A. & İbrâhim M.E. (t.y.). *El-Belâğatu'l-vâzıha* (1. baskı). Mektebetu'n-Nuru'l-İslâmiyye.
- Curcânî, 'A. (2004). *Delâ'ilü'l-i'câz* (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir; 5. baskı). Mektebetu'l-Hâncî.
- Curcânî, 'A. (t.y.). *Esrâru'l-belâğa* (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir). Dâru'l-Medenî.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (t.y.). *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> (Erişim Tarihi: 01.01.2025)
- Duman M. Z. & Altundağ M. (1998). "Hurûf-ı mukattaa". *TDV İslâm Ansiklopedisi I-XLIV*. TDV Yayınları.
- Durre, M.A.T. (2009). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu I-X* (1. baskı). Dâru İbni Kesîr.
- Elmalılı, M.H.Y. (1993). *Hak Dini Kur'an Dili I-X* (1. baskı). Yenda Yayınları.
- Enîs, İ. (2004). *El-mu'cemu'l-veşîf* (thk. Hâtim Sâlih; 4. baskı). Mektebetu's-Şurûku'd-Devliyye.
- Geylani, A. (2012). *Geylani tefsiri I-VI* (çev. Ahmet Yılmaz; 1. baskı). Ceylani İlim Araştırma Ve Yayın Merkezi.
- Gülbil, U. (2022). Arapçada Kâf (ك) harfinin ve edatının kullanımı ve işlevleri. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 7 (1). <https://doi.org/10.20486/imad.1079132>
- Halebî, S. (1996). *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz I-IV* (thk. Muhammed Bâsil; 1. baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Halebî, S. (2008). *Ed-durru'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn I-XI*, (thk. Ahmed Muhammed el-Herrâ; 1. baskı). Dâru'l-Kalem.

- Hâşimî. A. (1999). *Cevahiru'l-belâğati fî'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedi'* (thk. Yûsuf es-Samîlî; 1. baskı). El-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Hattâbî, E.S. (1976). *Beyânu i'câzi'l-Kur'an* (thk. Muhammed Halefullah Ahmed & Muhammed Zağlûl Sellâm). Dâru'l-Me'ârif.
- Havvâ, S. (1989). *El-esâs fî't-tefsîr I-II* (2. baskı). Dâru's-Selâm.
- Işık, E. (1993). "Câsiye sûresi". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XLIV*. TDV Yayınları.
- İbn 'Âşûr, M.T. (2000). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr I-XXX* (1. baskı). Muessesetu't-Târîh.
- İbn 'Atiyye, E.M.E.E. (1422/2001). *El-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz I-VI* (1. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn 'Âdil, E.H. (1998). *El-lubâb fî 'ulûmi'l-Kitâb I-XX* (thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd & 'Ali Muhammed Muavvaz; 1. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Faris, E.H.A. (1979). *Mu'cemu meḳâyîsi'l-luḡa VI* (thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn; 1. baskı). Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, E.F. (1999). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm I-IV* (thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme; 2. baskı). Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kuteybe, E.M. (1973). *Te'vîlu muşkilî'l-Kur'an*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr; 1. baskı), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Manzûr, E.F. (1993). *Lisânu'l-'Arab I-XV* (1. Baskı). Dârus-Sâdr.
- İbn Reşîk, E.A.E.H. (1980). *El-'umde fî meḳâsini's-şî'r ve âdâbih I-II* (thk. Muhammed 'Abdulmun'im el-Hafâcî). Dâr u'l-Cîl.
- İbnu'l-Cevzî, E.F. (2002). *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (1. baskı). Dâru İbn Hazm.
- İbnu'l-Esîr, Z. (t.y.). *El-meşelu's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* (1. baskı), Dâru'r-Reşîd.
- İsfahânî, R. (2009). *El-mufredât fî ġarîbi'l-Kur'an* (thk. Nizâr Mustafa el-Bâz Araştırma Merkezi; 1. baskı). Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Kalaç, H. (2025). Zemaḳşerî'ye göre vakf ve ibtidâ: el-Keşşâf bağlamında bir analiz. *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 11 (2). <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1763231>
- Karaman, H. vd. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V* (3. baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Yayınları.
- Kaya, M. (2013). *Er-Rummânî, hayatı, eserleri ve Arap gramerindeki yeri*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Atatürk Üniversitesi.
- Kayagil, S.M. (2013). *el-Aḫfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'an'ı*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Kazan, F. (2015, Bahar). Ahlaki açıdan İslam'da dört toplum tipi. *Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28).
- Kazan, F. (2021). Arapça sözcük türetme yollarına genel bir bakış. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 7 (2). <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2021.7.2.03>

- Kazvînî, H. (2003). *El-izâh fî 'ulûmi'l-belâğa* (1. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kefevî, E.B. (1992). *El-kulliyât: mu'cem fî'l-mustelahât ve'l-furûki'l-luğaviyye* (1. baskı). Muessesetu'r-Risâle.
- Kılıç, H. (1992). "Belâğat". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XLIV*. TDV Yayınları.
- Kızılkaya, Y. (2024). Arapça söz dizimi ve terkîb: kavramsal bir analiz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 65 (1). <https://doi.org/10.33227/auifd.1422159>
- Kurtubî, M.B.A. (2006). *El-câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân I-XXIV* (thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et & Turkî; 1. baskı). Muessesetu'r-Risâle.
- Kuşeyrî, A.B.H. (1971). *Letâifu'l-işârât* (thk. 'Abdullatîf Hasan 'Abdurrahmân; 2. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Matlûb, A. (1980). *Esâlîbu'l-belâğîyye: el-fesâhe-el-belâğa-el-me'ânî* (1. Baskı), Vekâletu'l-Matbû'ât.
- Mâverdî, E.H. (t.y.). *Tefsîru'l-Kur'ân (en-nuket ve'l-'uyûn)-tefsîru'l-Mâverdî I-VI* (thk. Seyyîd b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm; 1. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meydânî, H.H. (1996). *El-belâğat'ul-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ I-II* (1. baskı). Dâr'uş-Şâmiyye.
- Nehhâs, E.C. (1988). *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm I-VI* (1. Baskı). Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmiyye.
- Nîsâbü'rî, M.B.E.H. (1995). *Îcâzu'l-beyân 'an me'âni'l-Kur'ân*. (thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî; 1. baskı). Dâru'l-Ğerbi'l-İslâmî.
- Râfiî, M.S. (1990). *Î'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye* (1. baskı). Dâru'l-Kitabi'l-'Arab.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtîhu'l-ğayb (et-tefsîrul-kebîr) I-XVII* (1. baskı). Dâru'l-Fikr.
- Râzî, F. (2004). *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz* (1. baskı). Dâru's-Sâdr.
- Sa'îdî, A. (1999). *Buğyetu'l-izâh I-IV* (1. baskı). Mektebu'l-Âdâb.
- Sa'lebî, E.İ. (2002). *El-keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân-tefsîru's-Sa'lebî I-X* (thk. Muhammed b. 'Aşûr; 1. baskı). Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi.
- Sâbûni, M.'A. (2007). *Et-tefsîru'l-vâdihu'l-muyesser* (8. baskı). el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Sâbûni, M.'A. (2019). *Safvetu't-tefasîr I-III* (1. baskı). el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Sekâl, D. (1995). *El-'Arabî fî'l-'asri'l-câhiliyye* (1. baskı). Dâru's-Sadîkati'l-'Arabiyye.
- Sekkâkî, E.Y. (1987). *Miftâhu'l-'ulûm* (thk. Naîm Zerzûr; 2. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sîbeveyhi, E.B. (1988). *El-kitâb I-X* (thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn; 3. baskı). Mektebetu'l-Hâncî.
- Suyûtî, C. (1986). *Tenâsuku'd-durer fî tenâsubi's-suver* (thk. 'Abdülkâdir Ahmed Atâ; 1. baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- Suyûfî, C. (1988). *Mu'tereku'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'ân I-III* (thk. 'Ahmed Şemseddîn; 1. baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Suyûfî, C. (2011). *Şerhu'ukûdu'l-cumân fî'l-me'ânî ve'l-beyân* (1. baskı) (thk. Muhammed el-Hamedânî & Lokman el-Cebbâr). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Suyûfî, C. (2007). *El-itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Mustafa Şeyh Mustafa; 1. baskı). Muessesetu'r-Risâle.
- Şevkânî, M.B.A. (2007). *Fethu'l-kadîr* (thk. Yûsuf el-Gûş; 1. baskı). Dâru'l-Ma'rife.
- Şeyhelî, B. 'Â. (2001). *Belâğatu'l-Kur'ân il-Kerîm fî'l-i'câz I-X* (1. baskı). Mektebetu Dendîs.
- Taberî, M.B.C. (1994). *Tefsîru't-Taberî câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân I-VI* (thk. Beşâr 'Îvâd Ma'rûf & 'Îsâm Fâris el-Horasânî; 1. baskı). Muessesetu'r-Risâle.
- Taşköprizâde, A.E. (1975). *Mevzûâtü'l-'ulûm* (thk. Mümin Çevik). Üçdal Neşriyat.
- Teftâzânî, S. (1411/1990). *Muhtaşaru'l-me'ânî* (1. baskı). Dâru'l-Fikr.
- Turgut, A. (2024a). *Mer'î b. yusuf'un hayatı - "el-Kavlu'l-Bedî' fî İlmi'l-Bedî'" adlı eseri'nin dil ve üslup açısından incelenmesi-* (1. baskı). İlâhîyat Yayınları.
- Turgut, A. (2024b, Kasım). Nahvin manaya ve fikhî hükme etkisine dair bir inceleme: Bakara, 184. örneği. *İslami İlimler Dergisi*, (39). <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1546605>
- Tûsî, E.C.M. (1988). *Et-tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân I-X* (thk. 'Ahmed Hâbib Kasîr el-'Âmilî; 1. baskı). Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-'Arabî.
- Uremmî, M.E. (2001). *Tefsîru hadâiku'r-revhi ve'r-reyhân XXXII* (1. baskı). Dâru Tavki'n-Necât.
- Yavuz, Ş. (2000). "İ'câzü'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XLIV*. TDV Yayınları.
- Yılmaz, M.F. (2006). "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XLIV. I-XLIV*, TDV Yayınları.
- Zebîdî, M.M. (1972, 1974, 1987). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs I-XL* (thk. 'Abdulkerîm el-'İzbavî; 1. baskı). Metbe'etu Hukûmet il-Kuveyt.
- Zeccâc, E.İ. (1988). *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuh I-V* (thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî; 1. baskı). 'Âlemu'l-Kutub.
- Zemahşerî, E.K. (2009). *El-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eġâvîl fî vucûhi't-te'vîl I-IV* (thk. Muhammed 'Abdusselâm Şâhin; 5. baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, B. (2008). *El-burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân I-IV* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim; 1. baskı), Dâru't-Turâs.
- Zevbe'î, T.M.İ. (1997). *El-belâğatu'l-'Arabîyye: 'ilmu'l-me'ânî beyne belâğati'l-kudemâ ve uslûbiyyeti'l-muhdesîn* (1. baskı). Câmi'atu Kâr Yunus.
- Zuhaylî, V. (1418/1997). *Et-tefsîru'l-munîr XV* (1. baskı). Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.